

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ

ПІДГУРСЬКА Валентина Юріївна

УДК 378.091 : 81 – 028.31

**ФОРМУВАННЯ МОВНОКОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ
У МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ
У ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ**

Спеціальність 13.00.02 – теорія та методика навчання
(українська мова)

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Житомирському державному університеті імені Івана Франка.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, доцент,
КЛИМОВА Катерина Яківна,
завідувач кафедри філології і лінгводидактики
Житомирського державного університету
імені Івана Франка.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор,
СИМОНЕНКО Тетяна Володимирівна,
завідувач кафедри методики навчання,
стилістики та культури української мови
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького;

кандидат педагогічних наук, доцент
КУЗНЕЦОВА Галина Петрівна,
перший проректор Глухівського національного
педагогічного університету
імені Олександра Довженка.

Захист відбудеться 18 жовтня 2011 року о 14-00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.452.02 в Інституті педагогіки НАПН України за адресою: вул. Артема, 52-Д, м. Київ, 04053.

З дисертацією можна ознайомитися в Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В.О. Сухомлинського за адресою: вул. М. Берлінського, 9, м. Київ, 04060.

Автореферат розіслано

_____ вересня 2011 року.

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради

Г.Т.Шелехова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. У площині нової філософії освіти особливої актуальності набуває формування високоосвічених, інтелектуально розвинених, комунікативно компетентних фахівців, спроможних досконало володіти мовними засобами.

Висока культура мовної комунікації — невід’ємна, органічна риса педагогічної майстерності вчителя, запорука його успішної навчально-виховної діяльності. Якісна лінгвістична підготовка і добре володіння літературною мовою є підґрунтям педагогічної майстерності вчителя, обов’язковою умовою його професійної компетентності. Учителю початкових класів, якого вважають передусім словесником, має володіти інтонаційно багатим, виразним і різноманітним за лексичним складом і граматичною структурою, правильним, точним, логічним і доступним мовленням.

Становлення і розвиток професійної мовнокомунікативної особистості вимагає від неї знань з мови й високого рівня культури спілкування, мовної етики, розвинених риторичних здібностей. Отже, майбутній учитель початкових класів — це не лише мовно обізнана людина, а й професіонал з високим рівнем мовнокомунікативної компетентності.

У працях провідних учених досліджувалися різні аспекти проблеми професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів, зокрема: проходження педагогічної практики майбутніми вчителями (Абдулліна О., Бреус С., Булатова Л., Дурай-Новакова К., Єлканов С., Коджаспірова Г., Казакова Н., Кацова Л., Г. Кузнецова, Лук’янченко О., Манчуленко Л., Морозова В., Мосін О., Хомич Л., Щербаков А. та ін.); формування культури мовлення майбутніх учителів (Бабич Н., Біляєв О., Богуш А., Головін Б., Капська А., Климова К., Коваль А., Мельничайко В., Паламар Л., Сагач Г., Стахів М., Усатий В., Хорошковська О., Чак Є. та ін.). Значним є внесок у розв’язання проблеми українськомовного і лінгвометодичного навчання студентів таких дослідників, як: М. Вашуленко, Л. Варзацька, Н. Голуб, О. Горошкіна, Т. Донченко, С. Єрмоленко, В. Каліш, С. Караман, К. Климова, Г. Козачук, І. Кочан, Л. Кравець, Н. Лазоренко, Л. Мацько, Н. Остапенко, Л. Паламар, М. Пентиліук, М. Плющ, О. Пономарів, Л. Скуратівський, Т. Симоненко, Л. Струганець, І. Хом’як, І. Хом’як, Г. Шелехова, І. Ющук та ін.

Водночас аналіз літератури засвідчив, що такий важливий аспект організації навчальної діяльності, як формування мовнокомунікативних умінь майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики, не знайшов належного відображення в наукових працях. Актуальність дослідження зумовлена сучасною орієнтацією вищої освіти на особистісно професійний розвиток майбутніх учителів. На цьому наголошено в Концепції розвитку педагогічної освіти в Україні (2004). Знання без навичок і вмінь їх використовувати не можуть розв’язати проблему підготовки студентів до реальної професійної діяльності.

Актуалізація знань майбутніх учителів з українськомовних і лінгвометодичних дисциплін відбувається в процесі виробничої практики, зокрема під час проведення уроків у школі. У зарубіжних дослідженнях із проблем інтерактивного навчання доводиться, що найвищого рівня знань студенти досягають, коли навчають інших. Як правило, у рамках навчального середовища ВНЗ йдеться про суб'єкт-суб'єктну взаємодію "студент-студент", яка характеризує інтерактивну модель навчання. Однак спостереження за навчально-виховним процесом в школі під час педагогічної практики дають підстави стверджувати, що 90% засвоєння знань відбувається під час спілкування "студент-практикант – учень". Отже, саме у процесі педагогічної практики створюються найсприятливіші умови для засвоєння знань і формування мовнокомунікативних умінь студентів.

З огляду на викладене вище, тема дисертаційного дослідження – "Формування мовнокомунікативних умінь у майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики" – видається актуальною.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації відповідає змісту і стратегічним завданням, окресленим у Державній національній програмі "Освіта" ("Україна ХХІ століття"), у Національній доктрині розвитку освіти України в ХХІ столітті, у Державній цільовій комплексній програмі "Учитель" та в державних освітніх стандартах. Роботу виконано у площині наукових досліджень кафедри філології і лінгводидактики Житомирського державного університету імені Івана Франка за напрямом "Удосконалення культури мовлення студентів нефілологічних факультетів". Тему дисертаційного дослідження затверджено Вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол № 10 від 29.06.2005 р.) і Міжвідомчою радою з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 8 від 25.10.2005 р.).

Мета дослідження – створення науково обґрунтованої й експериментально перевіреної методики формування мовнокомунікативних умінь майбутніх учителів початкових класів у процесі підготовки та проходження педагогічної практики.

Об'єкт дослідження — процес формування мовнокомунікативних умінь у майбутніх учителів початкових класів.

Предмет дослідження — методика формування мовнокомунікативних умінь майбутніх учителів початкових класів у процесі підготовки і проходження педагогічної практики.

У дослідженні передбачалося розв'язання таких **завдань** :

1. Проаналізувати проблему формування мовнокомунікативних умінь майбутнього вчителя у площині сучасної педагогічної освіти; окреслити психологічні передумови й лінгвістичне підґрунтя українськомовного навчання майбутніх педагогів.

2. Визначити поняття "мовнокомунікативні вміння вчителя початкових класів"; дослідити дефініції понять "уміння" і "комунікативні вміння", "мовні

вміння", "мовленнєві вміння" у психолого-педагогічних і лінгводидактичних джерелах.

3. Спираючись на педагогічні праці з проблем моніторингу і діагностики, організувати та провести педагогічне діагностування рівнів сформованості мовнокомунікативних умінь студентів-практикантів.

4. Проаналізувати типові мовні й мовленнєві помилки у мовленні майбутніх учителів початкових класів.

5. З'ясувати визначення понять "метод", "прийом", "технологія" у площині сучасної лінгводидактики; проаналізувати класифікації традиційних й інноваційних методів навчання студентів у дидактиці вищої школи.

6. Створити методику формування мовнокомунікативних умінь майбутніх учителів початкових класів у процесі підготовки і проходження педагогічної практики дослідити креативність у контексті формування мовнокомунікативної особистості майбутнього вчителя початкових класів.

7. Увести матеріали програми експериментально-дослідного навчання за пропонованою методикою до навчально-методичних комплексів обов'язкових і вибіркових українськомовних навчальних дисциплін на педагогічних факультетах вишів; апробувати створену методику формування мовнокомунікативних умінь майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики у ВНЗ різних регіонів України; експериментально перевірити ефективність пропонованої методики, зробити висновки й узагальнення.

Для розв'язання поставлених завдань було застосовано комплекс **методів дослідження**:

- *теоретичних* – аналіз філософської, лінгвістичної, психолого-педагогічної і навчально-методичної літератури з проблеми дослідження; вивчення нормативно-методичної документації з педагогічної практики для визначення ролі педагогічної практики в процесі формування мовнокомунікативних умінь студентів; моделювання діяльності;
- *емпіричних* – інтерв'ювання й усне опитування, анкетування і тестування, аналіз письмових робіт студентів і визначення рівнів для діагностування сформованості мовнокомунікативних умінь студентів; педагогічне спостереження, самоспостереження, рефлексія власної професійної діяльності, самооцінки, добір методик оцінювання ефективності педагогічної практики майбутніх учителів початкових класів;
- *педагогічного експерименту* – його констатувальний, формувальний і контрольний етапи використовувався з метою моделювання і перевірки ефективності пропонованої методики.
- кількісної і якісної обробки експериментальних даних.

Теоретичну основу дослідження становлять наукові положення щодо практичної підготовки учителів (Абдуліна О., Дурай-Новакова К., Краєвський В., Лавріненко О., Розов В.); організації педагогічної практики вчителів початкових класів (Боріков Л., Жидкоблінов М., Коджаспіров Г., Козій М., Решетніков П.); розвитку креативної особистості вчителя в процесі

професійної діяльності (Тихомиров О., Холодна М., Богоявленська Д., Пономарьов Я., Вишнякова Н., Моляко В., Роменець В., Дуткевич Т.).

Педагогічне проектування методики формування мовнокомунікативних умінь майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики закономірно спиралося на філологічні (Брицин В., Єрмоленко С., Жайворонок В., Городенська К., Козачук Г., Мацько Л., Плющ М., Русанівський В., Ющук І. та ін.) та лінгводидактичні праці (Біляєв О., Вашуленко М., Голуб Н., Донченко Т., Дороз В., Єрмоленко С., Загнітко А., Кучерук О., Мацько Л., Мельничайко В., Олійник О., Паламар Л., Пентилюк М., Симоненкова Л., Скуратівський Л., Струганець Л., Шевчук С., Шелехова Г., Шкурятяна Н., та ін.).

Організація дослідження. Дослідження проблеми формування мовнокомунікативних умінь майбутніх учителів початкових класів проводилося поетапно протягом 2005—2011 років і складалося з трьох етапів.

Перший етап (2005-2006) – вибір та обґрунтування теми дисертації; визначення об'єкта, предмета, мети, робочої гіпотези, завдань; вивчення теоретичного стану досліджуваної проблеми шляхом аналізу філософської, психолого-педагогічної й науково-методичної літератури; організація й проведення констатувальних зрізів з метою з'ясування рівня сформованості мовнокомунікативних умінь студентів.

Другий етап (2007-2009) – теоретичне обґрунтування шляхів й умов підвищення рівня сформованості мовнокомунікативних умінь майбутніх класоводів відповідно до вимог вищої професійної освіти; визначення напрямів і змісту формувального експерименту; розроблення методики формування мовнокомунікативних умінь майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики.

Третій етап (2010-2011) – проведення експериментальної перевірки розробленої методики формування мовнокомунікативних умінь майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики. Аналіз результатів контрольних зрізів з метою підтвердження гіпотези дослідження.

Експериментальною базою дослідження було обрано Житомирський державний університет імені Івана Франка (акт упровадження №215 від 10.05.2011 р.), Кременецький обласний гуманітарно-педагогічний інститут імені Тараса Шевченка (довідка № 01-08-263 від 27.05.2009 р.), Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (довідка № 10/33 від 01.07.2008 р.), Бердянський державний педагогічний університет (довідка № 57/0841-01.10. від 02.06.2009 р.). Усього дослідженням охоплено 396 студентів.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що дисертантом вперше *запропоновано* науково обґрунтовану і практично апробовану методику формування мовнокомунікативних умінь майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики з урахуванням вимог сучасної парадигми освіти; *визначено* поняття "мовнокомунікативні вміння вчителя

початкових класів"; *окреслено* критерії рівнів сформованості мовнокомунікативних умінь студентів-практикантів; *окреслено* критерії рівнів сформованості мовнокомунікативних умінь студентів-практикантів; *уточнено* педагогічні умови ефективності запропонованої методики; *подальшого розвитку* набула система навчально-методичних комплексів українськомовних дисциплін для спеціальності "Початкова освіта".

Практичне значення дослідження полягає у можливості впровадження в практику роботи вищого навчального закладу педагогічно обґрунтованої й експериментально перевіреної методики формування мовнокомунікативних умінь майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики; у розробленні навчально-методичного забезпечення викладання філологічних і лінгводидактичних дисциплін, в організації самостійної роботи майбутніх учителів-класоводів і самоосвітньої діяльності.

Вірогідність та аргументованість результатів і висновків забезпечено опорою на філософські, психолого-педагогічні та науково-методичні підходи у визначенні основних напрямків дослідження, науковою методологією сучасних досліджень, а також аналізом дослідно-експериментальної роботи, перевіркою здобутих результатів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження доповідалися й обговорювалися на міжнародних науково-практичних конференціях: "Формування комунікативних умінь у студентів педагогічного факультету на матеріалі курсу ділової української мови" (Дрогобич, 2006), "Аналіз традиційних методів і прийомів формування мовнокомунікативних умінь студентів у процесі вивчення мови" (Луцьк, 2009); всеукраїнських науково-практичних конференціях: "Удосконалення комунікативно-мовленнєвих умінь майбутніх учителів початкових класів у процесі проходження педагогічної практики" (Глухів, 2006), "Формування комунікативних мовних умінь майбутніх учителів початкових класів як лінгводидактична проблема" (Луганськ, 2006), "Лексичні особливості мовлення майбутніх учителів початкових класів // Вища школа України: поступ у майбутнє" (Черкаси, 2007), "Аналіз інноваційних методів формування мовнокомунікативних умінь студентів у процесі вивчення мови та методики її викладання в початкових класах" (Житомир, 2009); регіональних науково-практичних конференціях та семінарах: "Виховання національно-мовної особистості студента на матеріалі курсу української ділової мови" (Житомир, 2005), "Роль лінгвістичних курсів у формуванні етикетного мовлення майбутніх класоводів" (Житомир, 2010).

Публікації. Основні положення і результати дисертаційної роботи висвітлено в 15 публікаціях, із них 8 – у фахових виданнях, затверджених ВАК України, та навчально-методичному посібнику і методичних рекомендаціях.

Структура і обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, який налічує 202 позиції та додатків. Обсяг дисертації становить 259 сторінок, з них 198 сторінок основного тексту, 61

сторінка – додатки. У тексті дисертаційного дослідження містяться 4 таблиці, 12 рисунків (у тому числі 8 діаграм).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження; сформульовано його об'єкт, предмет, гіпотезу, мету й завдання; визначено теоретико-методологічні основи, методи, експериментальну базу й етапи дослідження; розкрито наукову новизну й практичне значення здобутих результатів; аргументовано їх вірогідність і подано відомості про апробацію і впровадження.

У **першому розділі** — "Теоретичні засади формування мовнокомунікативних умінь студентів у процесі педагогічної практики в початковій школі" — проведено аналіз наукової літератури з проблем дослідження; визначені передумови становлення педагогічної практики й роль вітчизняних учених і педагогів у її розвитку; з'ясовано ряд положень загального мовознавства, соціолінгвістики, лінгвокультурології, психологічних галузей щодо різних аспектів проблеми формування мовнокомунікативних умінь майбутніх учителів початкових класів.

Для розробки теоретичних засад експериментальної методичної системи у дослідженні з'ясовано зміст понять "уміння", "мовні вміння", "мовленнєві вміння" та "комунікативні вміння". Із цією метою проаналізовано праці педагогів, психологів, мовознавців, лінгводидактів (Артемчук О., Савченко О., Костюк Г., Кулько В., Усова А., Бобров А., Гончаренко С., Онищук В., Пентилюк М., Ладиженська Т., Волкова Н.), що дало змогу визначити *мовнокомунікативні вміння вчителя початкових класів як здатність виконувати на належному рівні комунікативні дії у ситуаціях професійного спілкування, використовуючи при цьому набуті знання з мови.*

Найважливіші психолого-педагогічні аспекти досліджуваної проблеми розглядаються на основі вивчення наукових праць Л. Виготського, О. Леонтьєва, М. Жинкіна, С. Рубінштейна (розмежування понять "мова" і "мовлення"); О. Леонтьєва, В. Петровського, С. Смирнова, Е. Юдіна, (зв'язок мови й мислення); А. Усової, А. Боброва, І. Зимньої (інтелектуальний потенціал особистості). З'ясування психологічних передумов дослідження передбачало аналіз понять: *мова, мовлення, мислення, мотив, свідомість, мовна свідомість, інтелектуальні вміння, спілкування* та ін. Це дало підстави зробити висновок, що успішність формування мовнокомунікативних професійних умінь студентів – майбутніх учителів початкових класів – залежить від психологічної діяльності пов'язаної з такими процесами, як: розвиток свідомості, мислення, мотивація до навчання.

Окреслення лінгвістичного підґрунтя формування мовнокомунікативних умінь майбутніх учителів початкових класів передбачало звертання до праць із загального мовознавства (Гумбольдт В., Бопп Ф., Потт А., Куртене І. Бодуен де, Соссюр Ф. де, Потебня О., Кримський А., Огієнко І., Булаховський Л., Кочерган М., Єрмоленко С., Плющ М., Мацько Л. та ін.), *риторики* (Голуб Н., Дорошенка С., Іполітова Н., Ладиженської Т.,

Львова М., Мацько Л., Мурашова О., Пелепейченко Л., Сагач Г. та ін.), *стилістики* (Ващенко В., Гладкий М., Дудик П., Єрмоленко С., Коваль А., Мацько Л., Пентилюк М., Пилинський М., Пономарів О., Чередниченко І. та ін.), *комунікативної лінгвістики* (Остін Дж., Серль Дж., Вандервекер Д., Грайс Г., Бахтін М., Потебня О., Гумбольдт В., Бацевич Ф., Мацько Л., Почепцов Г., Селіванова О. та ін.), *комп'ютерної лінгвістики* (Широков В., Бугаков О., Грязнухіна Т., Костишин О., Кригін М., Любченко Т., Рабулець О., Сидоренко О., Сидорчук Н., Шевченко І., Шипнівська О., Якименко К. та ін.). Формування мовнокомунікативних умінь у майбутніх учителів початкових класів потребує внесення до змісту навчальних українськомовних дисциплін для студентів педагогічних факультетів *соціолінгвістичних* (Шахматов О., Куртене І. Бодуен де, Марра М., Жирмунський В., Якубинський Л., Поливанов Є., Брицин В., Демченко В., Жлуктенко Ю., Загнітко А., Масенко Л., Мельничук О., Радчук В., Русанівський В., Ставицька Л., Шумарова Н. та ін.) та *лінгвокультурологічних* (Арутюнова Н., Бацевич Ф., Воробйова В., Дороз В., Жайворонок В., Красних В., Мацько Л., Нещименко Г., Степанов Ю., Тарасов Є. та ін.) відомостей. У розділі з'ясовано, що важливу роль у формуванні систематизованих знань студентів з українськомовних дисциплін відіграють теоретичні відомості про *національну мову, загальнонародну мову, літературну мову, рідну мову, державну мову; про мовну політику, мовну ситуацію, білінгвізм, суржик, соціальні і територіальні діалекти*.

Історико-педагогічний аналіз практичної підготовки майбутніх учителів дав підстави для виділення періодів становлення і розвитку педагогічної практики. Становлення вітчизняної професійної освіти припадає на кінець ХІХ – початок ХХ ст. (створення педагогічних курсів, учительських семінарій та інститутів, а також педагогічних класів при гімназіях і народних училищах). Особливого значення педагогічній практиці у підготовці майбутніх учителів надавали Д. Ушинський, Пирогов М., Миропольський С., Алчевська Х., Бунаков М., Вахтерев В., Корф М., Лубенець М., Семенов Д. та ін.

Проблемам організації і проведення педагогічної практики присвячено праці багатьох сучасних науковців (Абдулліна О., Бреус С., Булатова Л., Дурай-Новакова К., Єлканов С., Коджаспірова Г., Казакова Н., Кацова Л., Лук'янченко О., Манчуленко Л., Морозова В., Мосіна О., Хомич Л., Щербаков А. та ін.), які вважають педагогічну практику основною складовою професійної підготовки майбутнього педагога й організаційною формою, що пов'язує навчання з майбутньою професійною діяльністю.

У другому розділі – "Методика формування у майбутніх учителів початкових класів мовнокомунікативних умінь у процесі педагогічної практики" — розкрито структуру, послідовність і результати педагогічного експерименту, спрямованого на створення й перевірку ефективності методики формування мовнокомунікативних умінь майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики. Під час

констатувального експерименту було проведено діагностування рівнів сформованості мовнокомунікативних умінь студентів за розробленими критеріями, проаналізовано типові мовні помилки і створено методику формування мовнокомунікативних умінь у майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики. *Формувальний експеримент* дав змогу застосувати пропоновану методику під час викладання українськомовних і лінгвометодичних дисциплін на педагогічних факультетах й апробувати авторський спецкурс "Основи формування мовнокомунікативних умінь майбутніх класоводів у процесі педагогічної практики". Перевірка ефективності розробленої методики здійснювалася на етапах проведення контрольного експерименту.

Констатувальний експеримент проводився в чотирьох вищих педагогічних навчальних закладах України і охопив 396 студентів.

Насамперед було розроблено критерії та рівні сформованості мовнокомунікативних умінь майбутніх учителів початкових класів на підготовчому етапі педагогічної практики (високий, достатній, середній, низький) і зафіксовано вже набуті мовнокомунікативні вміння як передумову початку й проведення формувального експерименту. На основному етапі констатувального експерименту студенти спочатку самі визначали власний рівень сформованості мовнокомунікативних умінь; далі було проведено контрольний зріз, в основу якого покладено комплекс діагностувальних вправ і завдань, контрольних тестів, побудованих з урахуванням навчальних планів для студентів педагогічних факультетів на освітньо-кваліфікаційних рівнях "бакалавр", "спеціаліст". Отже, суб'єктивна оцінка студентів власного рівня сформованості мовнокомунікативних умінь поєднувалася з об'єктивними спостереженнями.

Результати констатувального зрізу показали, що лише 43,4 % студентів мають високий і достатній рівні сформованості мовнокомунікативних умінь, у 9,1 % студентів відсутні елементарні мовнокомунікативні вміння.

Здобуті показники рівнів сформованості мовнокомунікативних умінь майбутніх учителів початкових класів дали підстави для висновку, що рівень сформованості мовнокомунікативних умінь студентів не відповідає вимогам вищої професійної освіти. Об'єктивними і суб'єктивними причинами цього є відсутність культуромовного середовища в умовах позааудиторного режиму; недостатня кількість аудиторних годин з українськомовних дисциплін; надмірна затеоретизованість навчального курсу; недостатня внутрішня мотивація й брак самоосвіти; помилки у ЗМІ, інформаційних джерелах в Інтернеті тощо; брак мовленнєвих авторитетів у неформальній та інтимно-сімейній сферах спілкування; відсутність у практиці роботи викладачів-лінгводидактів цілісної методичної системи, спрямованої на формування мовнокомунікативних умінь засобами рідної мови.

Отже, результати констатувального експерименту підтвердили необхідність створення методики формування мовнокомунікативних умінь у майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики та її

експериментальної перевірки.

Формувальний експеримент передбачав аналіз типових мовних помилок у мовленні студентів; педагогічне проектування методики формування мовнокомунікативних умінь майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики; аналіз методів і прийомів формування мовнокомунікативних умінь студентів у процесі вивчення українськомовних і лінгвометодичних дисциплін; дослідження креативності студентів-практикантів як необхідної умови формування професійної мовнокомунікативної діяльності; експериментальне впровадження спецкурсу "Основи формування мовнокомунікативних умінь майбутніх класоводів у процесі педагогічної практики".

У процесі педагогічного проектування до уваги було взято основні положення, сформульовані у працях вітчизняних і зарубіжних педагогів, психологів і лінгводидактів (Алексюк А., Біляєв О., Голант Є., Дмитровський Є., Лернер І., Матюшкін О., Махмутов М., Мельничайко В., Огородников І., Пассов Ю., Пентилюк М., Рожило Л., Скаткін М., Сорокін М., Федоренко Л., Фурмана А., Шаповаленко С. та ін.). При створенні методики досліджувалися *принципи* українськомовного навчання, було окреслено *зміст і обсяг* навчального матеріалу з філологічних і лінгвометодичних дисциплін, *організаційні форми, методи, прийоми, засоби* формування мовнокомунікативних умінь майбутніх учителів початкових класів.

Форми організації навчання студентів посідають визначальне місце під час формування мовнокомунікативних умінь майбутніх учителів початкових класів. У розділі проаналізовано такі форми організації процесу, як: лекційні та лабораторно-практичні заняття; самостійна робота студентів; науково-дослідна робота, а також педагогічна практика яка закономірно є завершальним етапом формування мовнокомунікативних умінь майбутніх класоводів.

У структурі авторської методики знайшли відображення традиційні й інноваційні *методи і прийоми* українськомовного і лінгвометодичного навчання й самонавчання студентів. Це дало можливість виокремити з-поміж традиційних й інноваційних способів співдіяльності викладачів і студентів ті, що ефективно сприяють формуванню мовнокомунікативних умінь студентів: проблемно-пошуковий метод, дискусійний метод, метод тестування, ігрові методи, інформаційні методи, метод спостереження над мовою, метод вправ, кейс-метод, метод "незакінчені речення", метод майстер-класів. Відповідно створено систему завдань, спрямованих на формування кожного з мовнокомунікативних умінь майбутнього вчителя початкових класів.

У розділі досліджено *креативність* як необхідну умову формування мовнокомунікативних умінь студентів у процесі педагогічної практики. зовано в українській філософсько-психологічній літературі в працях та ін.

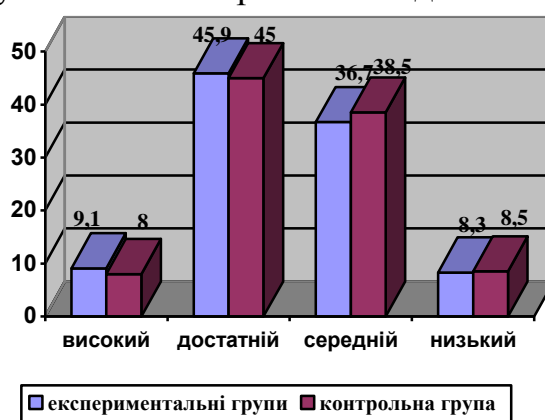
З-поміж пропонованих у працях Г. Батищева, В. Куценка, А. Нікіфорова, Б. Новикова, В. Роменця, В. Шинкарука, А. Шуміліна ознак креативної

особистості виділено такі компоненти педагогічної креативності студента-практиканта, як: високий рівень інтелекту; здатність нестандартно розв'язувати професійні проблеми; уміння створювати проблемні, нестандартні навчальні і виховні ситуації; спроможність розвивати творчі здібності учнів; уміння фантазувати та мати інтуїцію; здатність вийти за межі повсякденної стереотипної діяльності; уміння забезпечити суб'єкт-суб'єктну комунікативну взаємодію з учнями, колегами, батьками дітей; постійне фахове, зокрема українськомовне, самонавчання і самовдосконалення.

Метою формувального етапу експерименту стала апробація розробленої методики формування мовнокомунікативних умінь майбутнього вчителя початкових класів у процесі педагогічної практики. Формування у студентів мовнокомунікативних умінь у рамках пропонованої методики – неперервний процес, забезпечений комплексом основних українськомовних, лінгвометодичних дисциплін, авторським спецкурсом "Основи формування мовнокомунікативних умінь майбутніх класоводів у процесі педагогічної практики" та педагогічною практикою протягом усіх років навчання на педагогічному факультеті. У розробленій методиці формування мовнокомунікативних умінь майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики *визначальним є курс методики навчання української мови, а знання з філологічних дисциплін сприяють кращому засвоєнню методичної теорії та орієнтують на майбутню професійну діяльність.*

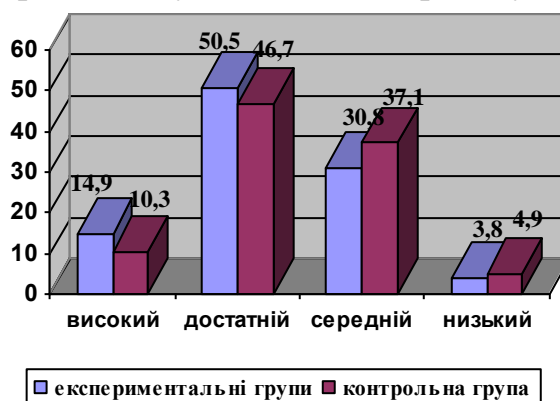
Методика формування мовнокомунікативних умінь студентів-практикантів побудована на спеціально організованій діяльності, максимально наближеній до майбутньої професійної. У розділі досліджено ефективні форми роботи з формування мовнокомунікативних умінь майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики, зокрема *тренінг*. Основні елементи професійного тренінгу розроблено в дослідженнях О. Богословської, В. Большакова, І. Вачкова, Ю. Жукова, Л. Мітіної, Л. Петровської, В. Подшивалкіної, П. Растяннікова, К. Рудестама, Є. Сидоренко, Стюарта Дж. та ін. Визначальним елементом тренінгових технологій є інтерактивні методи навчання, застосування яких не тільки значно поліпшує запам'ятовування українськомовного матеріалу, а й сприяє його реалізації у професійній мовнокомунікативній діяльності. Тренінг розвиває гнучкість, оригінальність мислення, толерантність, здатність до вирішення проблемних завдань та ситуацій; сприяє усуненню мовних помилок і недоліків у мовленні студентів, збагачує їхній активний словник науковою й професійною термінологією, а також формує креативне мислення майбутнього вчителя початкових класів. Пропонований у формі тренінгу спецкурс "Основи формування мовнокомунікативних умінь майбутніх класоводів у процесі педагогічної практики" передбачає інтерактивну суб'єкт-суб'єктну навчальну діяльність викладачів і студентів, органічно поєднується з іншими українськомовними та лінгвометодичними навчальними дисциплінами.

Контрольний експеримент проводився з метою перевірки ефективності експериментально-дослідного навчання за пропонованою методикою. Контрольний зріз передбачав декілька етапів. *Перший етап* проходив після вивчення основних лінгвістичних і лінгвометодичних курсів ("Сучасна українська літературна мова з практикумом", "Українська мова за професійним спрямуванням", "Основи культури і техніки мовлення", "Методики викладання української мови в початкових класах"), перед вивченням спецкурсу й проходженням педагогічної практики. У межах кожної із зазначених вище професійно зорієнтованих дисциплін впроваджувалися комплекси експериментальних завдань з метою формування мовнокомунікативних умінь студентів. Попри це показники сформованості мовнокомунікативних умінь студентів контрольної та експериментальних груп виявилися приблизно однаковими (рис.1).

Рис. 1. Порівняльна характеристика рівнів сформованості мовнокомунікативних умінь студентів експериментальних і контрольної групи (ЕГ, КГ) за результатами першого етапу контрольного зрізу (у відсотках).

Другий етап контрольного зрізу було проведено після проходження студентами виробничої практики (IV курс) і вивчення спецкурсу "Основи формування мовнокомунікативних умінь майбутніх класоводів у процесі педагогічної практики". Порівняння рівнів сформованості мовнокомунікативних умінь студентів контрольної та експериментальних груп (рис. 2) свідчить про помітну активізацію процесу названих вище умінь.

Рис. 2. Порівняльна характеристика рівнів сформованості

мовнокомунікативних умінь студентів експериментальних і контрольної групи (ЕГ, КГ) за результатами другого етапу контрольного зрізу (у відсотках).

Третій етап контрольного зрізу проводився після проходження студентами виробничої практики на V курсі (рис.3). Отримані дані свідчать про значну позитивну динаміку рівнів сформованості мовнокомунікативних умінь у студентів експериментальних груп.

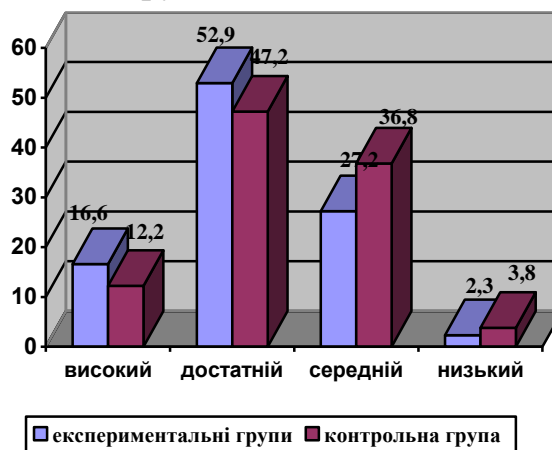

Рис. 3. Порівняльна характеристика рівнів сформованості мовнокомунікативних умінь студентів експериментальних (ЕГ) і контрольної групи (КГ) за результатами третього етапу контрольного зрізу (у відсотках).

Таким чином, експериментальна перевірка розробленої методики формування мовнокомунікативних умінь у майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики засвідчує високу вірогідність висунутої гіпотези.

Узагальнення результатів проведеного дослідження дало можливість сформулювати такі **висновки**:

- У дисертації теоретично узагальнено й практично підтверджено вплив педагогічної практики на формування мовнокомунікативних умінь студентів.
- У роботі визначено поняття "мовнокомунікативні вміння вчителя початкових класів" як здатність виконувати на належному рівні комунікативні дії в ситуаціях професійного спілкування, використовуючи при цьому набуті мовні знання.
- З огляду на важливість формування знання мовних норм у майбутніх учителів початкових класів здійснено докладний аналіз мовних помилок у мовленні студентів, а також з'ясовано причини, що зумовили їх появу.
- З'ясовано соціолінгвістичні й лінгвокультурологічні засади українськомовного навчання майбутніх педагогів; проаналізовано лінгвістичне підґрунтя навчання українськомовних дисциплін студентів педагогічних факультетів ВНЗ; встановлено психолого-педагогічні передумови успішної мовнокомунікативної діяльності студентів у різних ситуаціях професійного спілкування.
- З огляду на визначальну роль креативності у формуванні

мовнокомунікативних умінь майбутніх учителів початкових класів, у дослідженні виділено уміння й навички, що передбачають творчу діяльність учителя початкових класів.

- Створено методику формування мовнокомунікативних умінь студентів у процесі педагогічної практики, підпорядковану меті, завданням і власне методичним принципам. Окреслено зміст і обсяг навчального матеріалу з українськомовних дисциплін і методики навчання української мови, проаналізовано організаційні форми, методи (традиційні й інноваційні), прийоми, засоби формування мовнокомунікативних умінь і спрогнозовано результат навчальної діяльності майбутніх учителів початкових класів. З-поміж форм організації навчання надано перевагу тренінгу як інноваційній формі передання й засвоєння знань, умінь і навичок. У розробленій методиці визначальним є курс методики навчання української мови; знання з філологічних дисциплін сприяють кращому засвоєнню методичної теорії й зорієнтовані на майбутню професійну діяльність.

- Методику формування мовнокомунікативних умінь у майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики впроваджено у неперервний навчальний процес, забезпечений комплексом основних українськомовних дисциплін, курсом методики навчання української мови в початкових класах, спецкурсом "Основи формування мовнокомунікативних умінь майбутніх класоводів у процесі педагогічної практики" та виробничою практикою протягом усіх років навчання на педагогічному факультеті. Педагогічна практика є основним фактором впливу на ефективність процесу засвоєння студентами методичних знань і формування мовнокомунікативних умінь.

- Апробація пропонованої методики формування мовнокомунікативних умінь у майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики здійснювалася у чотирьох ВНЗ різних регіонів України. Динаміка формування показників мовнокомунікативних умінь студентів у контрольних групах виявилася недостатньо високою у порівнянні з показниками в експериментальних групах: кількість студентів із низьким рівнем сформованості мовнокомунікативних умінь після навчання за традиційною методикою зменшилася на 4,8 %, після експериментально-дослідного навчання за пропонованою методичною системою — зменшилася на 6,3 %; зменшення середнього рівня в КГ становило 10,7 %, в ЕГ — 20,3 %, підвищення достатнього рівня становило 10,5 % і 16,2 % в КГ і ЕГ відповідно, високого рівня — 5,5 % і 9,9 % в КГ і ЕГ. Таким чином, результати контрольних зрізів засвідчили помітну активізацію процесу формування мовнокомунікативних умінь майбутніх учителів початкових класів у ході педагогічної практики під час упровадження експериментально-дослідного навчання та підтвердили ефективність пропонованої методики.

Хоча завдання, поставлені у дослідженні, у цілому реалізовано, проблема формування мовнокомунікативних умінь майбутніх учителів початкових класів є перспективною. Потребують подальшого дослідження такі її

аспекти: удосконалення мовнокомунікативних умінь майбутніх учителів початкових класів на факультетах післядипломної освіти; використання сучасних комп'ютерних технологій у процесі вивчення українськомовних і лінгвометодичних дисциплін та інші. Пошук оптимальних способів українськомовного й лінгвометодичного навчання майбутніх учителів початкових класів є неперервним, оскільки він зумовлений розвитком сучасного освітнього простору.

Основні положення дисертаційної роботи викладено у таких публікаціях:

1. Охріменко Н. Д., Підгурська В. Ю. Виховання національно-мовної особистості студента на матеріалі курсу української ділової мови // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Випуск 20. Серія "Педагогічні науки" – Житомир : Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2005. – С. 106–110.

2. Охріменко Н.Д., Підгурська В.Ю. Використання засобів народознавства у позанавчальному виховному процесі // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Випуск 24. Серія "Педагогічні науки" – Житомир : Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2005. – С. 198–202.

3. Охріменко Н. Д., Підгурська В. Ю. Традиційно-побутова культура польських родин Полісся: студентські розвідки // Українська полоністика. – 2006. – Вип. 2. – С.120 – 127.

4. Підгурська В. Ю. Удосконалення комунікативно-мовленнєвих умінь майбутніх учителів початкових класів у процесі проходження педагогічної практики / Валентина Юріївна Підгурська // Вісник Глухівського державного педагогічного університету. Випуск 8. Серія "Педагогічні науки". – Глухів: ГДПУ, 2006. – С. 179–182.

5. Підгурська В. Ю. Формування комунікативних умінь у студентів педагогічного факультету на матеріалі курсу ділової української мови // Духовне виховання майбутніх учителів початкових класів у контексті реформування системи освіти України щодо Болонського процесу : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (27 – 28 вересня 2006 року). – Дрогобич: Посвіт, 2006.– С. 131–136.

6. Підгурська В. Ю. Формування комунікативних мовних умінь майбутніх учителів початкових класів як лінгводидактична проблема / В. Ю. Підгурська // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. Серія "Педагогічні науки". – Луганськ : Видавництво ЛНПУ "Альма-матер", 2006. – № 18 (113) жовтень. – С. 194–199.

7. Підгурська В. Ю. Аналіз лексичних особливостей мовлення студентів-практикантів у площині формування мовної компетенції майбутніх учителів початкових класів / В. Ю. Підгурська // Вісник Черкаського університету. Випуск 97. Серія "Педагогічні науки". – Черкаси : Видавництво ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2007. – С. 10–14.

8. Підгурська В. Ю. Роль педагогічної практики у процесі підготовки

вчителя початкових класів / В. Ю. Підгурська // Педагогічна Житомирщина. – 2007. – №1 (37). – С. 16–18.

9. Підгурська В. Ю. Лексичні особливості мовлення майбутніх учителів початкових класів // Вища школа України: поступ у майбутнє : збірник матеріалів всеукраїнської науково-практичної конференції. – Черкаси: Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2007. – С. 41–42.

10. Підгурська В. Ю. Психологічні засади формування мовнокомунікативних умінь майбутніх учителів початкових класів / В. Ю. Підгурська // Збірник наукових праць Волинського національного університету імені Лесі Українки. Науковий часопис "Філологічні студії" № 1–2. – Луцьк: Волинський Академічний Дім, 2008. – С.436–442.

11. Підгурська В. Ю. Педагогічна практика як провідний фактор формування професійних мовнокомунікативних умінь майбутніх учителів початкових класів //Шляхи вдосконалення мовної компетенції сучасного педагога : зб. матеріалів регіональної науково-методичної конференції, 27 березня 2008 р. – Житомир : Видавництво ЖДУ ім. І.Франка, 2008. – С. 55–59.

12. Підгурська В. Ю. Аналіз традиційних методів і прийомів формування мовнокомунікативних умінь студентів у процесі вивчення мови / В. Ю. Підгурська // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Випуск 27. Серія "Педагогіка і психологія": // Збірник наукових праць. – Редкол.: М.І. Сметанський (голова) та ін. – Вінниця: ТОВ фірма "Планер", 2009. – С. 328–332.

13. Підгурська В. Ю. Культура професійного мовлення: Навчальний посібник для самостійної роботи студентів нефілологічних спеціальностей педагогічних ВНЗ з курсу "Українська мова професійного спрямування" / Валентина Юріївна Підгурська. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 172 с.

14. Підгурська В. Ю. Аналіз інноваційних методів формування мовнокомунікативних умінь студентів у процесі вивчення мови та методики її викладання в початкових класах / В. Ю. Підгурська // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Випуск 43. Серія "Педагогічні науки". Житомир : Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, – 2009. – С. 142–146.

15. Підгурська В. Ю. Про місце спецкурсу "Основи формування мовнокомунікативних умінь майбутніх класоводів у процесі педагогічної практики" у системі фахової підготовки студентів ННІ педагогіки / В. Ю. Підгурська // Студентські наукові дослідження з актуальних проблем лінгводидактики : матеріали студентсько-викладацького науково-методичного семінару, 9 квітня 2009 р. – Житомир : Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – С. 53–59.

16. Підгурська В. Ю. Роль лінгвістичних курсів у формуванні етикетного мовлення майбутніх класоводів / В. Ю. Підгурська // Науково-дослідна робота майбутніх педагогів з проблем культури української мови та

методики її викладання в закладах освіти : матеріали II студентсько-викладацького науково-методичного семінару, 30 березня 2010 р. – Житомир : Видавництво ЖДУ ім. І.Франка, 2010. – С.50–53.

17. Підгурська В. Ю. Методичні рекомендації щодо розвитку мовнокомунікативних умінь студентів у процесі педагогічної практики. Для студентів ННІ педагогіки спеціальності 7.010102 "Початкове навчання" / Валентина Юріївна Підгурська. – Житомир: Вид-во "Полісся", 2010. – 50 с.

АНОТАЦІЇ

Підгурська В.Ю. Формування мовнокомунікативних умінь у майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики. — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 — теорія та методика навчання (українська мова). — Інститут педагогіки АПН України, Київ, 2011.

У дисертації теоретично обґрунтовано, створено й апробовано методику формування мовнокомунікативних умінь майбутніх учителів початкових класів у процесі педагогічної практики. На основі впровадження розробленої методики доведено, що саме педагогічна практика є визначальним фактором впливу на ефективність формування мовнокомунікативних умінь студентів. Теоретично обґрунтовано критерії й рівні сформованості мовнокомунікативних умінь студентів. Досліджено поняття креативності як необхідної умови формування мовнокомунікативних умінь студентів.

Розроблену методику успішно апробовано, її ефективність експериментально підтверджено.

Ключові слова: формування, мовнокомунікативні вміння, педагогічна практика, українськомовне навчання, креативність, тренінг, методика.

Подгурская В. Ю. Формирование языковых коммуникативных умений у будущих учителей начальных классов в процессе педагогической практики. — Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 — теория и методика обучения (украинский язык). — Институт педагогики АПН Украины, К, 2011.

В работе впервые теоретически обоснована, разработана и апробирована методика формирования языковых коммуникативных умений будущих учителей начальных классов в процессе педагогической практики.

Диссертантом определено понятие "языковые коммуникативные умения будущих учителей начальных классов" как способность выполнять на должном уровне коммуникативные действия в ситуациях профессионального общения, используя при этом полученные знания по языку.

Исходя из важности формирования знания языковых норм у будущих учителей начальных классов, осуществлен подробный анализ языковых ошибок в речи студентов, а также выяснены причины, которые привели к их

возникновению. Диссертантом исследовано понятие креативности как личностной характеристики, которая является необходимым фактором языковой профессиональной коммуникативной деятельности учителя начальных классов.

Структурными компонентами авторской методики являются объем и содержание теоретического материала, который обеспечивает систематизированные филологические и лингвометодические знания студентов, а также формы организации, традиционные и инновационные методы, приемы и средства обучения и самообучения украинскому языку и методике его преподавания в начальных классах. Среди форм организации обучения отдано предпочтение тренингу как инновационной форме передачи и усвоения знаний, умений и навыков. В разработанной методике определяющим является курс методики преподавания украинского языка; знания по филологическим дисциплинам способствуют лучшему усвоению методической теории, а также ориентированы на будущую профессиональную деятельность.

На основе теоретических обобщений и в результате экспериментальной работы обоснованы и установлены критерии и уровни сформированности языковых коммуникативных умений студентов педагогических факультетов вузов; получены соответствующие показатели во время проведения педагогического диагностирования языковых коммуникативных умений студентов.

На основе внедрения разработанной методики доказано, что именно педагогическая практика является одним из определяющих факторов влияния на эффективное формирование языковых коммуникативных умений будущих учителей начальных классов.

Методика, представленная в работе, получила апробацию в высших учебных заведениях разных регионов Украины. Ее эффективность подтверждена экспериментальными данными.

Ключевые слова: формирование, языковые коммуникативные умения, педагогическая практика, обучение украинскому языку, креативность, тренинг, методика.

Annotation

V.Yu. Pidgurska Formation of Language-Communicative Skills of Future Primary School Teachers during Pedagogical Practice. – Manuscript.

Thesis for Candidate of Pedagogical Science Degree in the major 13.00.02 – Theory and Methods of Education (Ukrainian). – Institute of Pedagogy of Academy of Pedagogical Science of Ukraine, Kyiv, 2011.

The thesis is devoted to theoretical justification, creation and evaluation of methodological system of formation of language-communicative skills of future primary school teachers during pedagogical practice. Based on implementation of worked out methodological system it was proved that pedagogical practice is a determining factor of influence on the efficiency of formation of students' language-communicative skills. The thesis theoretically justifies criteria and levels

of formation of students' language-communicative skills. The paper researched the notion of creativity as a necessary condition of formation of students' language-communicative skills.

Worked-out methodological system was successfully tested, its efficiency experimentally grounded.

Key words: formation, language-communicative skills, pedagogical practice, Ukrainian-speaking education, creativity, training, methodological system.